

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

imtas spalio 21 d. laikinojoje atstovybėje Berlyne, susirinkus Tarybos prezidiumui (A. Smetonai, J. Šauliui, J. Staugaičiui ir J. Šernui) bei kai kuriems Tarybos nariams (A. Voldemarui, J. Purickiui ir M. Yčui). Tą dieną provizoriškai buvo apsvarstyta ir kabineto sudėtis. Po ilgų diskusijų premjeru buvo numatytas A. Voldemaras, finansų ministru — M. Yčas¹¹. Kalbėtasi ir su F. Roppu bei jo šalininkais. Jie, pasak A. Smetonos, „su visu kuo jau sutiko“¹². Galimas daiktas, LVT konservatoriai žadėjo įtraukti Lietuvos žemės savininkų sąjungos narius į vyriausybės bei Tarybos sudėtį. Lapkričio pradžioje užsienyje paskelbtuose vyriausybės narių sąrašuose buvo įrašyta žemės ūkio ministro A. Tiškevičiaus pavardė¹³.

Tuo tarpu spalio pabaigoje LVT delegacija išsiskirstė: M. Yčas išvyko į Švediją, A. Voldemaras — į Šveicariją, J. Purickis ir K. Bizauskas liko Berlyne, kiti išskubėjo į Vilnių. Taryba pradėjo įgyvendinti tai, ką A. Smetona spalio 9 d. notoje pavadino valstybės atkūrimu „vienu metu į išorę ir į vidų“.

VAKARAI, VAKARAI

Pasinaudodamas senomis pažintimis, M. Yčas gana lengvai pateko pas Švedijos premjerą N. Edeną. Kebliau buvo tartis dėl pripažinimo, karinės pagalbos, finansų ir prekybos reikalų. Švedus jaudino Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo konjunktūra (Brastos taika), tad pripažinimo klausimą jie korektiškai kėlė į ateitį. Nenoriai N. Edenas kalbėjo apie paskolą, ginklų pardavimą, kariuomenės atsiuntimą. M. Yčui pavyko susitarti tik dėl karinių instruktorių ir pasikeitimo atstovais¹⁴.

Ne lengviau klijosi ir A. Voldemarui. Visų pirma nelauktai smūgį žemiau juostos kirto JAV lietuvių delegacija. Spalio 25 d. premjerui *ex voto* buvo įteiktas pareiškimas, kuriame emigrantai protestavo prieš V. Uracho rinkimus, vokišką LVT orientaciją, žadėjo „patys... Lietuvos valstybę statyti demokratinės respublikos pamatais“¹⁵. Tuo metu Šveicarijoje su Vakarų diplomatais mezgė kontaktus ir F. Roppas, bandęs panaudoti Antantės ir JAV valstybes savo politikos Lietuvoje tikslams. Baronas mėgino tai padaryti kartu su J. Gabriu¹⁶. Taigi A. Voldemarui teko pradėti pokalbius Berne nuo F. Roppo ir J. Gabrio diskreditavimo užsienio vyriausybių akyse.

Vakarų diplomatai pateko į keblią padėtį. Tiek Londonas, tiek Paryžius spalio mėn. peržiūrinėjo savo Rytų politikos tikslus. Įvairiuose memorandumuose, raštuose ir pan. pamažu įsitvirtino Baltijos valstybių sąvoka. Tačiau į šių valstybių ir konkrečiai į

Lietuvos vietą prancūzų bei britų strategai žiūrėjo gana skirtingai.

Prancūzija dėjo visas pastangas, kad Rytuose būtų sukurtas efektyvus barjeras prieš Vokietiją. Lemiamas vaidmuo čia turėjo tekti Lenkijai¹⁷. Lietuva S. Pichonas buvo suinteresuotas tiek, kiek ji galėjo praversti antivokiškai orientacijai. Prancūzų nuomone, LVT kol kas tokiu keliu nežengė. J. Gabrys su Vilniumi konfliktavo. Už šias pastangas spalio viduryje Prancūzijos ambasada Berne jį pagyrė¹⁸. Kita vertus, liko neaišku, ar J. Gabrys gali daryti įtaką lietuvių politikai. Taigi prancūzų akys vėl krypo į stiprios Lenkijos veiksnį, nors išklaustyti A. Voldemaro nebuvo atsisakyta.

Jis Dutastai išdėstė, kaip kuriasi nepriklausomos Lietuvos valdžia. Parodė lietuvių protestus prieš vokiečių karinės administracijos savivalę Lietuvoje. Tačiau pasiuntinys tiesiai paklausė, kaipgi galima laukti Prancūzijos pripažinimo, jeigu Taryba karaliumi išrinko vokiečių? Profesorius nesuglumo ir atšovė vykstant pas V. Urachą jo atsisakymo nuo Lietuvos sosto reikalu¹⁹. Tuo pokalbis ir baigėsi.

Tuo tarpu britus Rytuose labiau domino ne barjeras prieš reičą, bet buferis tarp jo ir Rusijos. 1918 m. pabaigoje ėmę smarkiai abejoti, ar pavyks greitai laiku restauruoti Rusiją, bolševizmo plėtotei jie tikėjosi priešpriešinti ne silpnesnę tramdomąją jėgą — pakraščių nacionalinį atsparumą. Šiuo atveju dėl savo geopolitinės padėties britus ypač domino Lietuva²⁰. Būta ir dar vieno argumento. Spalio 16 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijos Rusijos departamento šefas D. Gregory rekomendavo pripažinti Baltijos šalių nepriklausomybę ne tik dėl anksčiau minėto motyvo, bet ir dėl britų ekonominių interesų regione patenkimo²¹. Be abejo, Londonas ne mažiau už Paryžių buvo suinteresuotas užkirsti kelią vokiečių įtakai Rytuose, todėl konkrečiu Lietuvos atveju į LVT žiūrėjo labai įtariai. Tačiau priimti A. Voldemarą H. Rumboldas vis dėlto sutiko, o po pokalbių, pasak ambasadoriaus, buvo maloniai nustebintas²².

A. Voldemaras, angažuodamas pripažinti Lietuvą, apeliavo į pragmatinius britų interesus. Dėl ekonominio bendradarbiavimo (Lietuva tiekia medienos, žemės ūkio produktų, gauna tekstilės gaminių, agrotechnikos), ateityje Liepojoje arba Klaipėdoje įkūrus britų laivyno bazę (su latviais bus susitarta dėl šio uosto perleidimo lietuviams), dislokavus Didžiosios Britanijos karines pajėgas bus užkirstas kelias bolševizmo pavojui bei vokiečių įtakai. Kadangi Lietuva stengsis išlaikyti bendrą sieną su Ukraina, taip pat tarsis su Lenkija dėl bendradarbiavimo, tai anglams atsivertų perspektyvos viešpatuoti ir daug platesniame regione. Profesorius

tikino, kad naujosios Lietuvos vyriausybės tikroji orientacija yra tik į Didžiąją Britaniją ir Skandinavijos šalis²³.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai A. Voldemaro mintys pasirodė įdomios. Tačiau vadinamasis Karo kabinetas nutarė neskubėti paskelbti pripažinimo. D. Lloydas George'as reikalavo atsižvelgti į Rusijos restauracijos veiksnį²⁴. Tad į Berną buvo nusiųsta žinia, kad Londonas kol kas tik priims lietuvių atstovą, o į Skandinavijos šalis buvo kreiptasi su pasiūlymu apsvarstyti galimybes dislokuoti jų karinius kontingentus Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Britai garantavo finansinę paramą šiam reikalui²⁵.

Kol britai tikslino savo poziciją*, A. Voldemaras apsilankė JAV bei Italijos pasiuntinybėse. Italai didesnio susidomėjimo neparodė, amerikiečiai gyvai klausinėjo apie padėtį pačioje Lietuvoje.

Reikia pripažinti, kad A. Voldemaro misija Berne nebuvo vienprasmė. Turbūt nieko nuostabaus, kad būsimasis premjeras bandė laviruoti tarp Vokietijos ir Vakarų valstybių. V. Daumantas, lydėjęs A. Voldemarą, kai šis lankėsi pasiuntinybėse, buvo įgaliojtas G. Rombergui pranešti, esą lietuviai neprasė, kad vokiečių kariuomenę pakeistų Antantės dalys, nes ta kariuomenė, nors ir nepopuliari Lietuvoje, turtingųjų sluoksnių pageidavimu turės pasilikti²⁶. G. Rombergo žiniomis, derybos dėl Antantės intervencijos vyko. Spalio 26 d. jis apie tai informavo Vilhelmštrасę. Berlynas nuramino pasiuntinį: Voldemaras sutikęs, kad vokiečių kariuomenė pasiliktų Lietuvoje²⁷.

Tuo tarpu profesorius jau buvo pakeliui į Miuncheną. Čia jis susitiko su V. Urachu ir informavo, kad šis tik tada galės tapti monarchu, jeigu jį išrinks Steigiamasis Seimas²⁸. Taigi buvo atsižvelgta į eventualią antimonarchistinę opoziciją už Lietuvos ribų ir pačioje Lietuvoje, besikeičiančias tarptautines aplinkybes. Vakarų spaudžiami, braškėjo sostai Vokietijoje bei Austrijoje-Vengrijoje. Kita vertus, A. Voldemaro išlyga dar nereiškė, kad lietuvių konservatoriai atsisako monarchijos plano.

„ATĖJO LAIKAS SUDARYTI SAVĄ VALDŽIĄ“

Šiais žodžiais spalio 28 d. A. Smetona pradėjo LVT X sesiją. Klausimas, regis, buvo suformuluotas trumpai ir aiškiai. Tačiau posėdžiai vyko nervingai. Naujoji nuosaikiųjų radikalų opozicija

* Ambasada Berne rekomendavo nutraukti kontaktus su J. Gabriu. Diplomato nuomone, Lietuvoje jis laikomas nereikšmingu asmeniu („a person of no importance“). Žr.: Acton to A. Balfour, October 28, 1918 // PRO FO. 371/3302.— L. 308.